

SOCIOLINGVISTIČKE ZADAĆE U SLAVENSKOM JEZIČNOM SVIJETU

In memoriam akad. B. Havránku

DALIBOR BROZOVIĆ

Slavistička jezična istraživanja prešla su dug put od vremena Dobrovskoga do naših dana, njihov se karakter mijenjao jednako kao i opseg sadržaja i kao idejne koncepcije u kojima su se odvijala. Navikli smo slavenske studije gledati u okvirima evropskoga trojstva slavistike, germanistike i romanistike,¹ pod zajedničkim svodom indoevropsističkih interesa² i još i danas idejno indoevropsistički orijentirane evropske opće lingvistike. Ali na tome prijednom putu slavenska jezična znanost nikada nije bila istom pojavom poput njezinih sestara u romanskom i germanskom svijetu, uvijek je, od Dobrovskoga do danas, predstavljala nešto osobito, samo što se na to nije obraćala ozbiljna pažnja, jer ozbiljnom pažnjom ne možemo smatrati neka starija romantičarsko-idealistička »objašnjavanja« slavenskih posebnosti, u svemu pa i u jezičnoj situaciji i jezičnoj znanosti.

Prije svega, romanski i germanski svijet nemaju ničega što bi bilo pandanom ulozi ćirilometodskoga naslijeđa i (staro)crkvenoslavenskoga jezika. Latinski jezik i korpus rimskih tekstova nije mogao biti u romanistici pandanom spomenutomu slavenskom kompleksu — latinski studij pripada općevropskoj klasičnoj filologiji, a samo jednim manjim dijelom imaju u njem romanski narodi bitno drugačiji udjel nego ostali evropski. Gotski studij znači za ger-

¹ Keltska filologija nije nikada imala status ravnopravan s tima trima, a i nema izgleda da ga izbori. To u još većoj mjeri vrijedi za baltičku filologiju, s još očitijih razloga.

² Zato kada govorimo o skupinama bliskosrodnih jezika u Evropi, često zaboravljamo na ugro-finske (ili bar finsku grupu) i turko-tatarske. Uralistika i altajistika nisu u prosječnoj evropskoj lingvističkoj profesionalnoj svijesti ni ravnopravne ni istovrsne s indoevropsistikom.

manistiku još manje, jer Wulfilino djelo nije imalo kontinuiteta, a gotski se od živih germanskih jezika razlikuje po nekoliko kriterija³ znatno više nego starocrkvenoslavenski od živih slavenskih.

To je sve prilično jasno, ali to nije sve. Mora biti nekakva podloga, na primjer, za činjenicu da u germanskom ili romanskom svijetu nikomu nije padalo na pamet da pokuša izraditi nekakav općegermanski ili općeromanski standardni jezik,⁴ a u Slavena je bilo mnogo takvih pokušaja da se stvore općeslavenski jezici po načelima kako se rade tzv. planski jezici po interlingvističkoj terminologiji (Volapük, Esperanto i dr.), od Križanićeva projekta pa sve do prvih desetljeća našega stoljeća.⁵ Posebna bliskost slavenskih jezika, koja je inače objektivnom lingvističkom činjenicom, ne može služiti kao dovoljno objašnjenje, jer ako npr. germanski jezici znatno nadmašuju slavenski stupanj različnosti, za romanske se to ne bi moglo reći. Ne bi se moglo reći ni da je relativno kasno formiranje slavenskih standardnih jezika odigralo bitnu ulogu, jer npr. starost poljskoga i osobito češkoga standardnog jezika ne zaostaje za romanskim i germanskim prosjekom, a osim toga, sličnih projekata nema u drugim jezičnim skupinama koje za slavenskom veoma zaostaju u formiranju standardnih oblika, a nisu previše izdiferencirane, npr. u Africi jezici bantu (ili bar pojedine podskupine bantu) — ako tamo i ima ideja o zajedničkom standardnome

³ Predstavnik je istočnogermanske skupine, koja je u cjelini izumrla, a starocrkvenoslavenski je jezik standardizirani (uvjetno upotrebljen termin!) oblik jednoga istočnojužnoslavenskog dijalekta, dakle predstavnik slavenske jezične podskupine koja i danas živi. Osim toga, istočni, zapadni i sjeverni germanski jezici neusporedivo se više međusobno razlikuju nego tri skupine slavenskih jezika. Dapače, diferencijacija u samoj istočnogermanskoj skupini bila je već u Wulfilino doba veća nego poslije u ćirilometodsko doba u slavenskom jezičnom svijetu kao cjelini. I konačno, gotski i starocrkvenoslavenski predstavljaju podjednako arhaičan tip indoevropskoga jezika, ali suvremeni su se germanski jezici (uz islandsku iznimku) udaljili od toga tipa neusporedivo više nego slavenski. Za slavensku, romansku i germansku zajednicu standardnih jezika vidi (uz op. 21): Heinz Kloss, *Die Entwicklung neuer germanischer Kultursprachen von 1800 bis 1950*, Schriftenreihe des Goethe-Instituts, Bd. 1, München, Pohl, 1952; — Žarko Muljačić, »Genetički, tipološki i standardološki kriteriji u klasifikaciji romanskih jezika«, *Radovi Filozofskoga fakulteta*, Zadar, X/1971—72, str. 31—47; — D. Brozović, »O tipologiji standardnosti u zajednicama blisko srodnih jezika — na primjeru slavenske, germanske i romanske jezične zajednice«, *ibid.*, XIII/1974—75, str. 5—26.

⁴ Nekoliko pokušaja da se »pojednostavni« latinski, pa i francuski i španjolski, nije bilo namijenjeno samo za Romane nego za čovječanstvo, kao što ni takvi projekti na engleskoj (najpoznatiji *Basic*) ili njemačkoj osnovici nisu bili zamišljeni samo za Germane.

⁵ Čak ni jednomu Kopitaru takva ideja nije bila tuđa, a za naše stoljeće poznata su mi bar dva takva projekta: »Općeslavjanski jazik« 1908 (I. Hošek) i »Slavina« 1912. (K. J. Konečný).

jeziku, onda se pod tim misli jedan konkretan jezik, svahili (njegov sadanji standardni oblik, ili eventualno nešto »dotjeran«), a ne da se radi nov planski jezik od elemenata raznih jezika.⁶

Usporedimo li institucionalne oblike u kojima se odvija život slavističke, germanističke i romanističke jezične znanosti, odmah ćemo primijetiti, u slavenskim i neslavenskim zemljama podjednako, da u slavistici opći aspekt prevladava nad nacionalnim, a u germanistici i romanistici obratno. I u slavenskim i u neslavenskim zemljama katedre za romanske i germanske jezike i književnosti organizaciono se vežu slabo ili nikako, knjižnice su često odvojene (ili se vežu samo po grupama od nekoliko »malih« filologija uz pojedine međusobno odvojene »velike«). Važnost, prestiž, znanstvenost filoloških časopisa (u širem smislu filologije) općega i nacionalnog karaktera u slavistici je upravo obratna nego u romanistici i germanistici. I tako dalje — o toj bi se temi dalo još mnogo govoriti, no ovdje je dovoljno da naprosto ustanovimo kako je slavistička jezična znanost u pojavnom smislu drugačija od sličnih disciplina u drugim zajednicama blisko srodnih jezika.

Pod pretpostavkom da fenomeni o kojima je bila do sada riječ — a o goloj opstojnosti tih pojava na činjeničkoj razini ipak ne može biti u temeljene sumnje — predstavljaju bar potencijalno jedan od mogućih objekata znanstvenoga zanimanja, postavlja se pitanje u kakvu bi se okviru mogla vršiti odgovarajuća istraživanja. Radi se naime o tome da su lingvistička istraživanja do posljednjih godina imala na raspolaganju samo dva vida jezične znanosti, od kojih nijedan nije pogodan za tu svrhu. Radi se o sljedeća dva vida koja se, gotovo do šezdesetih godina našega stoljeća, uvijek nalaze u svim tokovima lingvističkih istraživanja kao jedini mogući sadržaji: prvi bismo vid mogli zvati tipološkom, strukturalnom, opisnom ili općeteoretskom lingvistikom, već prema tomu na što stavljamo glavni naglasak, drugi vid genetskom lingvistikom, s njezinim dvjema razinama, tj. dijalektološkom i tzv. historijsko-poredbenom. U načelu je u oba ta vida lingvističke nauke moguć pristup i na sinkronijskoj i na dijakronijskoj osi, u praksi, po samoj naravi stvari, prevladava u prvom tipu lingvistike sinkronija i u drugome (još izrazitije) dijakronija.

Sva lingvistička znanost 19. i prve polovice 20. st. svodi se na navedena dva vida istraživanja i teoretskoga razmatranja. Ako se kada čini da koja lingvistička djelatnost ne ulazi u te okvire, čim je malo detaljnije analiziramo, ustanovit ćemo da se radi o prividnim razlikama i odstupanjima uzrokovanim različitošću lingvističkih

⁶ Jedan pravi planski jezik od elemenata bantu sačinjen je doduše još 1929 (*shona*, o kojem će još biti riječ) i danas odlično funkcionira u Rodeziji, ali on nije bio namijenjen svim narodima skupine Bantu, nego samo nositeljima onih jezika kojih su materijalni (tj. dijakatski) elementi iskorištavani pri konstruiranju *shona*.

»škola« (a ne o razlikama u objektu interesa i cilju istraživanja), ili pak da nije riječ o »čistoju« lingvistici, nego o jednoj od prelaznih disciplina između lingvistike i koje druge znanosti.⁷ Ali od šezdesetih godina našega stoljeća afirmirao se već jedan novi, treći vid lingvističke znanosti, kao treća grana lingvističkih interesa i istraživanja, s autonomnim objektom proučavanja. Ta uz genetsku i tipološku lingvistiku treća grana jezične znanosti ima danas već ustaljeno ime — zovemo je sociolingvistikom. Naziv nije možda posve sretan, jer sugerira da se radi o jednoj od prelaznih, graničnih disciplina (kao što su psiholingvistika, antropološka lingvistika i sl.), a sociolingvistika nema toga karaktera.⁸

Sve iznesene tvrdnje vrijede i za slavistiku, i u slavenskom se svijetu sociolingvistika već solidno razvila,⁹ s time da uz općesociolingvističke zadaće i probleme slavenski jezični svijet poznaje i neke specifične, samo u njemu poznate ili bar u njemu izrazitije manifestirane nego drugdje. Među specifičnim objektima sociolingvističkih istraživanja slavenskih jezika treba tražiti i one što su podlogom za ona osobita svojstva slavističke nauke (u usporedbi s romanistikom i germanistikom) koja smo opisali na početku izlaganja i koja se ne daju objasniti pojmovljem i instrumentarijem genetske i tipološke lingvistike. No ovdje se, naravno, nećemo baviti tom pomalo bizarnom problematikom — ona će se i sama usputno rasvijetliti s normalnim napretkom sociolingvističkih studija.

Predmetom našega interesa bit će dakle »normalna« sociolingvistička problematika, ali ne sva, nego ona u kojoj se ne mogu samo mehanički primjenjivati postupci što vrijede za bilo koje jezike ili jezične skupine. U sociolingvistici individuuma (individuum prema individuumu i individuum prema kolektivu) slavistička istraživanja nemaju posebnih značajki,¹⁰ drugačijih nego u susjedstvima slaven-

⁷ To znači da takve prelazne (ili granične) discipline ujedno i služe još jednoj drugoj znanosti za njezine vlastite svrhe, a da ih ne zanima isključivo »prava« lingvistička problematika, tj. »priroda« jezika (kao tipološku, općeteoretsku lingvistiku) ili »srodnost« među jezicima (kao genetsku lingvistiku).

⁸ Prelazna je disciplina »sociologija jezika«, koja služi i sociologiji i lingvistici, upravo prije svega sociolingvistici. Jer sociologija jezika proučava odnos jezika i društva (obje komponente ravnopravno), a sociolingvistika proučava sam jezik i jezične probleme raznih društava (s time da tipove društava uzima kao takve, gotove).

⁹ Rusija i Češka, uz Sjedinjene Države, mogu se čak smatrati zemljama iz kojih sociolingvistika vuče podrijetlo, ne samo u smislu da otuda potječu osnovne ideje.

¹⁰ Osim možda u nekim problemima tzv. semikomunikacije, ali ni ona, uglavnom, nije u Evropi isključivo slavenskim fenomenom (Slaveni je dijele npr. s germanskim Nordijcima izuzev Islandane — nije dakle slučajno što i sam termin »semikomunikacija« potječe od Einara Haugena). O toj pojavi još poslije. Drugi problemi sociolingvistike individuuma zalsta nisu posebno slavistički zanimljivi, izvan posebnosti samih slavenskih jezika, npr. u uporabi osobnih zamjenica *Ti, Vi, Oni* i sl. (ili polj. *Pan*) specifično slavenska je samo jezična materija, ne i sociolingvistička problematika.

skoga svijeta. Naprotiv, u sociolingvistici kolektiva (kolektiv prema kolektivu) slavenski jezici zahtijevaju i cio niz specifičnih istraživanja. Ona se nalaze prvenstveno u sferama u kojima se sociolingvistika kolektiva dodiruje s antropološkom lingvistikom¹¹ i etnolingvistikom kao graničnim disciplinama,¹² a u okviru same sociolingvistike prvenstveno u problematici jezične standardizacije, osobito u tzv. jezičnoj politici i jezičnom planiranju.

Danas smo daleko od onih dana kada je na IV međunarodnom kongresu lingvista u Kopenhagenu 1930. akademik Bohuslav Havránek postavio retoričko pitanje i odmah sam na nj potvrdno odgovorio: »Ist überhaupt die Sprachnorm, die Normierung der Schriftsprache und die Sprachkultur ein Thema der Linguistik, gehört dies zu ihren wissenschaftlichen Aufgaben?« Od onda je prošlo gotovo polovica stoljeća. Onda je još možda i većina lingvista bila sklona da na postavljeno pitanje odgovori negativno, ali kasniji je razvoj dao za pravo akademiku Havráнку, osobito nakon uobličena sociolingvistike u samostalnu granu jezične znanosti o čemu je ovdje već bila riječ. I upravo u tom smislu potrebno je eksplicitno formulirati neke specifične znanstvene zadaće.

Na prvome mjestu treba da se zadržimo na problematici ćirilometodskoga i uopće (staro)crkvenoslavenskoga naslijeđa. To je do duše tema koja je toliko obrađivana da se na prvi pogled čini kako u njoj više nema baš ništa u načelu nepoznato, neobjašnjeno, neopisano i nerazrađeno. Filološka strana problema ima pred sobom još samo kompletiranja po uhodanim obrascima, književnohistorijska i kulturnohistorijska strana obećavaju nam još manje mogućih iznenađenja.¹³ Podrobno je obrađivana i problematika koja je bliža našoj temi: udio nacionalne crkvenoslavenske pismenosti u formiranju pojedinih slavenskih standardnih jezika, osobito ruskoga, zatim utjecaj ruskocrkvenoslavenskoga na slavenske standardne jezike (izravno ili preko ruskoga),¹⁴ utjecaj hrvatskocrkvenoslavenskoga na jezik stare češke pismenosti, utjecaj češkoga (s već sadržanim crkvenoslavenskim jezičnim elementima) na standardni poljski i lužičkosrpske jezike, itd.

¹¹ Taj se termin upotrebljavao i kao sinonim za samu sociolingvistiku, ali on je potreban za specifičnu prelaznu disciplinu.

¹² Sociolingvistika individuuma tendira naprotiv prema drugim graničnim disciplinama (sociologiji jezika, psiholingvistici i sl.).

¹³ To je razumljivo s obzirom na činjenicu da je u slavistici već u samom početku uočena kapitalna važnost te problematike za slavensku filologiju, tako da je od Dobrovškoga pa do gotovo naših danas vladalo shvaćanje da biti slavist obvezatno znači i baviti se ćirilometodskom, (staro)crkvenoslavenskom, glagoljičkom i sličnom problematikom, bez obzira da li se tko bavi i kojim drugim temama.

¹⁴ Zapravo najčešće utjecaj ruskocrkvenoslavenskoga na nacionalni crkvenoslavenski jezik (ili na formacije kao što je bio tzv. slavjanoserpski), pa onda otud na nacionalni standardni jezik.

U moru literature iz toga tematskog kruga ostalo je ipak nezaapaženo jedno pitanje koje je zapravo važnije od svih pojedinačnosti: kakav je u suvremenim slavenskim standardnim jezicima stvarni udio asimiliranoga crkvenoslavenskog jezičnog naslijeđa u najširem smislu¹⁵ i što taj njihov zajednički element znači za ukupnost slavenskih standardnih jezika na funkcionalnom i pojavnom planu?

Na kongresu jugoslavenskih slavista u Ohridu dopustio sam sebi igru riječima izjavivši da bismo »bez crkvenoslavenskoga jezičnog naslijeđa bili bez svijesti i savjesti«. ¹⁶ Radi se o tom da su Slaveni imali izvanrednu, jedinstvenu sreću da odjednom dobiju u ćirilometodskom djelu još u 9. stoljeću najveći dio onodobne moguće jezične nadgradnje, one koju su Grci mukotrpno izgrađivali tisućljeće i pol, Rimljani je stjecali nekoliko stoljeća polako oponašajući Grke, Germani oponašajući njih. Sreća se sastojala u tom da je stari makedonski¹⁷ solunski dijalekt kojim su se služila sveta braća, bio još uvijek savršeno razumljiv svim Slavenima, ali već dovoljno svakomu »nesvoj« da bi mogao bez otpora vlastite organske jezične svijesti, vlastitoga organskog jezičnog osjećaja primiti ćirilometodske kalkove s grčkoga, kovanice, samovoljne semantičke pomake i druge »umjetne« jezične intervencije kojima je i stvorena spomenuta nadgradnja. Buniti bi se eventualno bili mogli samo solunski Slaveni, ali oni su bili samo neznatan dio onih što su se koristili starocrkvenoslavenskim jezikom.

Da taj problem otpora prema »nasilju« nad organskim jezičnim osjećajem pri izgrađivanju jezične nadgradnje nije beznačajan, možemo najljepše vidjeti na primjeru druge polovice 19. stoljeća u Hrvata, kada je trebalo u kratkom vremenu učiniti veoma mnogo. Ljudi s kajkavskim organskim jezičnim osjećajem prihvaćali su stanovite nužne intervencije mnogo lakše i brže nego oni sa štokavskim osjećajem. A kada se konačno iskristalizirala i stabilizirala hrvatska nadgradnja u standardnoj novoštokavštini, u nehrvatskih nositelja standardne novoštokavštine ostala je i nadalje stanovita rezerviranost prema specifično hrvatskim elementima nadgradnje i oni su ih relativno rijetko primali od Hrvata, gdje su ih mogli naći već gotove,

¹⁵ Elementi leksički (materijalni, semantički, tvorbeni, nocionalni), sintaktički, frazeološki; modeli u izgrađivanju morfološkoga i uopće gramatičkoga normativnog sustava (često s konzervirajućim djelovanjem).

¹⁶ Naravno, i te dvije riječi imaju ćirilometodsko podrijetlo, tj. kalk su prema grčkomu, neovisan o latinskome *conscientia* (uz hrvatskosrpsku značenjsku bifurkaciju tih dviju prvobitno fonetskih dubleta), ali težište je na samome njihovom značenju.

¹⁷ Za 9. st. možemo možda još i neizdiferencirano reći »istočnojužno-slavenski«.

nego su najčešće stvarali nove ili uzimali evropeizme. Razumije se, to nije sve što se o tome može reći, ali i taj je aspekt važan, a mnogo je puta bio i odlučan.¹⁸

S druge strane, otpor organskoga jezičnog osjećaja ne traje dugo, dva-tri naraštaja. Danas su veoma mnogi crkvenoslavenski elementi već odavno potpuno integrirani u slavenske standardne jezike — proces je u najvećem broju slučajeva izvršen već u prestandardno doba. Čak ni svaki lingvist neće odmah primijetiti da su u standardnoj novoštokavštini npr. riječi *pòbjeda/pòbeda*, *pobijéditi*, *pòbijédim/ /pobéditi*, *pòbedim* zapravo nehrvatskosrpske, nego će mu to biti jasno tek kada vidi kako u ARj nema starijih potvrda u tekstovima slobodnima od crkvenoslavenskoga utjecaja.¹⁹ U proteklih jedanaest stoljeća crkvenoslavenski su elementi putovali iz jednoga slavenskog pismenoga i(li) standardnog jezika u drugi, uz smjene dijalekatskih osnovica i smjene neslavenskih jezičnih etalona u izgrađivanju pismenosti ili standarda. Crkvenoslavenski modeli djelovali su i na tvorbe od domaćih elemenata, sudjelovali su u hibridnim tvorbama, a onda su i same te tvorbe jedne i druge prelazile iz jezika u jezik. O svem tome imamo dođuše dosta podataka u pojedinim filološkim raspravama, kako je već rečeno, ali cjelina se još uopće ne vidi.

Postavlja se sada pitanje u čem je sociolingvistički smisao i važnost te problematike na kojoj smo se malo duže zadržali. Mislim da su u odgovoru bitna dva momenta. S jedne strane, što se tiče samih slavenskih standardnih jezika, važno je ustanoviti pravi opseg, dubinu i prirodu kompleksa o kojem je bila riječ, i to na općeslavenskoj razini. Tada će tek postati jasno u kojoj mjeri spomenuti kompleks sudjeluje u općim specifičnostima slavenskih standardnih jezika u usporedbi s drugim standardnim jezicima i u specifičnostima cjeline slavenskih standardnih jezika u usporedbi s drugim cjelinama blisko srodnih standardnih jezika.²⁰ Među tim specifičnostima nalazimo veoma složene uzajamne odnose između slavenskih standardnih jezika, bez pandana npr. u romanskom i germanskom jezičnom svijetu kao cjelinama (o tim će međuslavenskim odnosima još biti govora). Druga je specifičnost u slavenskim standardnim jezicima kao cjelini stanovita pojmovno-značenjska neusklađenost nadgradnje s romansko-germanskim jezičnim svijetom, bez obzira na dugotrajne

¹⁸ Mnoga nelijepa tumačenja srpsko-hrvatskih jezičnih odnosa pri izgrađivanju dviju nadgradnja u zajedničkoj standardnoj novoštokavštini nisu adekvatna upravo zato što se taj aspekt nije uzimao u obzir — zapravo nitko nije bio »kriv«.

¹⁹ Sumnju može pobuditi već naglasak — prema ruskomu trebalo bi da naš naglasak bude **pòb(j)eda* kada bi to bila »organska« novoštokavska riječ. Naravno, zbog mogućih analogija to još nije dokaz, ali može biti poticaj za zagledanje u ARj.

²⁰ Točnije: standardnih jezika kojima su materijalne (tj. dijalektne) osnovice blisko genetski srodne.

i intenzivne utjecaje latinskoga, zatim njemačkoga i (posredno i neposredno) francuskoga na slavensku cjelinu, talijanskoga na Hrvate, u novije doba engleskoga na cjelinu. Svaki prevoditelj intelektualnih tekstova odmah će znati na što sam mislio izričući tu tvrdnju.

Drugi sociolingvistički moment ima veliko praktično značenje. U tzv. Trećem svijetu, koji zauzima velik dio naše planete, problem standardizacije domaćih jezika jednim je od najvažnijih životnih pitanja. Pri izboru dijalekatske osnovice (kojoj ne treba samo dati normu nego na kojoj treba i graditi nadgradnju) neće se uvijek naći pogodan dijalekt koji ima širu kolokvijalnu vrijednost, ili folklornu književnost iznadregionalnoga značenja, ili jezičnu strukturu prosječnoga tipa, blisku pripadnicima svih ostalih dijalekata, ili kakav društveni prestiž koji ga uzdiže nad druge dijalekte, ili bilo koju drugu poželjnu osobinu što mu daje izrazitu prednost. U takvu slučaju bit će potrebni znatni svjesni zahvati »artificijelnoga« karaktera, a onda se nužno nameće problem »organskoga« otpora. Kao uspješne primjere standardnih jezika bez prave dijalekatske osnovice možemo uzeti standardni jezik *shona* (Rodezija; južna podgrupa bantu jezika) i standardni *yoruba* (Zapadna Nigerija; jezična grupa *kwa*). U prvom slučaju imamo standardni jezik stvoren »umjetno« 1929. kombiniranjem elemenata iz raznih dijalekata što pripadaju dvama-trima blisku srodnim jezicima.²¹ U drugom se slučaju radi o jednom od najvećih jezika Crne Afrike, s velikim brojem dijalekata, ali standardni se oblik ne temelji ni na jednome od njih.

Na drugi se način postavlja problem u slučajevima kada jedna više-manje ista jezična materija egzistira i u organskom obliku i kao *lingua franca*,²² npr. *kongo* (Zair, NR Kongo, Angola), *lingala* (Zair, Centralnoafričko Carstvo), *sango* (Centralnoafričko Carstvo, Čad). Tu se sada pri standardizaciji uz »organske« i »umjetne« elemente upleću i jedni treći, posve drugačijega karaktera.²³ I na koncu, moguća je i kombinacija problema toga tipa i onih koje smo našli u standardizaciji *shona* i(li) *yoruba*. Primjerom može poslužiti kompleks *malinke-bambara-dyula* (niz zapadnoafričkih država), koji se može smatrati samo različitim genetskolingvističkim (tj. dijalekatskima) i sociolingvističkim oblicima jednoga te istog dijasistema (tzv.

²¹ Jezik se ovdje shvaća kao dijasistem. Pojam sam obradio u raspravi »Slavjanske standartnye jazyki i sravnitel'nyj metod«, *Voprosy jazykoznanija*, XVI/1967, br. 1, str. 3—33, slično u knjizi *Standardni jezik*, Zagreb 1970, str. 9—62. Tamo se objašnjavaju i drugi termini upotrebljeni u ovome radu.

²² Taj pojam i sve slične pojmove na najširem planu obradio sam u raspravi »O tipologiji supstandardnih i interdijalekatskih idioma u slavenskom jezičnom svijetu«, *Govornite formi i slovenskite literaturni jazici*, Skopje, MANU, 1973, str. 31—68.

²³ U manje zaoštrenom obliku taj je problem postojao i pri standardizaciji svahilija, najvažnijega i najizgrađenijega afričkog jezika (skupina bantu).

mandingo), s mogućnostima za jedinstveni proces standardizacije, u koji bi se, mislim, mogli možda uključiti dijalekti i drugih dijasistema u podgrupi *tan* jezične grupe *mande*.

Specifičnosti slavenske nadgradnje, s velikom vremenskom dubinom pojedinih konkretnih elemenata (što daje mogućnost za analoške prognostičke ocjene) i s relativno nedavnim procesima moderne standardizacije, predstavljaju jedan poredbeno-asocijativni fond kakav ne može ponuditi nijedna druga skupina razvijenih blisko srodnih standardnih jezika. Razumije se, korist toga fonda veća je za jezične zajednice koje i same posjeduju visok stupanj srodnosti, npr. bantu, ali ne treba podcijeniti ni mogućnosti za grupacije s nižim stupnjem srodnosti,²⁴ a osim toga, kako smo vidjeli, bliska srodnost slavenskih dijalekata raznih dijasistema pruža također stano-vite analogije.²⁵

Udaljivši se postepeno od udjela crkvenoslavenskih elemenata u nadgradnji slavenskih standardnih jezika došli smo na problematiku raznovrsnih međusobnih odnosa slavenskih standardnih jezika u procesima standardizacije i u kasnijoj koegzistenciji već izgrađenih standardnih jezika. Kako sam tu temu već podrobno i sustavno obrađivao o referatu za slavistički kongres u Pragu,²⁶ ovdje se mogu zadovoljiti jednostavnim nabranjem pojedinih pojava i obratiti pažnju samo na njihovo izvanoslavističko sociolingvističko značenje. Među osobitim pojavama međuslavenskih utjecaja i odnosa uopće istaknuo bih sljedeće:

— Etalonska uloga jednih slavenskih jezika za druge mogla se ostvarivati na dva načina — ili da stariji i izgrađeniji slavenski standardni jezik služi kao uzor u procesima standardizacije, kao izvor za terminologiju i intelektualni rječnik, kao obrazac u (orto)grafijskim pitanjima²⁷ i sl., kao što je služio npr. ruski bugarskomu, ili pak u pojedinim slučajevima imamo negativnu etalonsku ulogu, tj. da je pri standardizaciji izbor između mogućih konkretnosti bio određivan održavanjem razmaka prema kojemu drugom slavenskom jeziku.

²⁴ Npr. za skupinu *kwa*, koja, uz ostale, obuhvaća i mnoge od najvažnijih i najmnogoljudnijih zapadnoafričkih jezika (yoruba, igbo, ewe, edo, nupe).

²⁵ Tu je korisno proučiti zašto na području poljskoga i kašupskoga dijasistema imamo samo jedan standardni jezik (tj. poljski), a drugi slavenski jezici dijasistemi koji u genetskom smislu predstavljaju slične parove (npr. češki i slovački, makedonski i bugarski), dali su podlogu za drugačije sociolingvističke procese kojima su rezultati i parovi standardnih jezika.

²⁶ »Tipovi dvojnih i višestrukih odnosa među slavenskim standardnim jezicima«, *Radovi* Zavoda za slavensku filologiju, Zagreb, X/1968, str. 41—53 (prošireno u knj. *Standardni jezik*, op. 21).

²⁷ Tu sam problematiku obradio u prilogu »O typologii grafických a ortografických soustav v slovanských spisovných jazycích«, *Slovo a slovesnost*, XXXIII/1972, str. 275—282.

— U uvjetima Austro-Ugarske bila se razvila jedna specifična slavenska međujezična solidarnost, u kojoj je češki standardni jezik igrao vodeću ulogu.

— U višenacionalnim slavenskim ili pretežno slavenskim državnim zajednicama razvili su se veoma specifični odnosi među slavenskim standardnim jezicima, veoma različiti u pojedinim razdobljima. Tu imam u vidu odnos ruskoga s ukrajinskim i bjeloruskim u Sovjetskomskom Savezu, češkoga sa slovačkim u ČSSR, standardne novoštokavštine sa slovenskim i makedonskim u SFRJ, a također i međuvarijantske odnose unutar same standardne novoštokavštine.

— U SSSR i u SFRJ može se uspoređivati utjecaj dominantnoga slavenskog jezika na slavenske i neslavenske jezike u nacionalnom razvoju, u izgrađivanju raznih terminologija i nomenklatura i sl., sve u uvjetima života u zajedničkoj državnoj zajednici, sa svim implikacijama na ekonomskom, školskom, kulturnom, političkom, znanstvenom i društvenom planu.²⁸

— Već je spomenuta semikomunikacija, tj. pojava da dva pojedinca razgovaraju govoreći svaki na svojem jeziku, a ne da se služe kojim trećim jezikom (obično jednim od tzv. svjetskih) ili da govore jezikom jednoga od subesjednika. Oblici i učestalost semikomunikacije veoma se razlikuju u okviru već navedenih triju međuslavenskih državnih zajednica (najviši stupanj u ČSSR), a izvan njih imamo drugačiju sliku za svaki mogući par slavenskih jezika.

Svaka od iznesenih pojava ima znatnu sociolingvističku vrijednost za proučavanje jezične situacije²⁹ u zemljama Trećeg svijeta, npr. za odnos svahilija s jezicima bantu i neantu, hindija s arioindijskima i dravidskima, ili za odnose među jezicima skupine bantu u pojedinim afričkim zemljama izvan sfere svahilija, ili za ulogu indonežanskoga (bahasa indonesia) u Indoneziji i tagaloga u Filipinima, i sl.³⁰

Na koncu, u sociolingvističku problematiku moramo uključiti i tipologiju standardnosti slavenskih standardnih jezika. Tu su s jedne strane razlike u epohama kada je koji standardni jezik formiran (u rasponu od češkoga do makedonskoga), u karakteru dijalekatske osnovice i u kriterijima za njezin izbor, u načinu formiranja pojedinih jezičnih standarda (omjer značajki »prirodnoga« razvoja i svjesne intervencije), u specifičnostima norme i kodifikacije, u oso-

²⁸ Za SSSR tipičan odnos s jezicima neslavenskih nacija, za SFRJ s jezicima nacionalnih manjina. Specifičan treći slučaj predstavlja jezik Ujgurá, koji imaju status manjine i u Sovjetskom Savezu i u Kini, tako da je djelovanje ruskog i kineskoga onemogućilo općeujgursku modernu standardizaciju toga inače staroga pismenog jezika, nositelja znatne kulture.

²⁹ »Jezična situacija« valja shvatiti i u rječničkom značenju i kao sociolingvistički termin.

³⁰ Nije teško odrediti koje su analogije u pitanju.

bitim slavenskim manifestacijama purizma.³¹ S druge strane imamo i pojave koje se tiču samo dijela slavenskoga jezičnog svijeta, npr. specifični općenacionalni supstandardi u Češkoj i Sloveniji, ili borba protiv opasnosti od diglosije, koja za dio slavenskih jezika nikada nije bila aktualna, ali je bila veoma realna za slavenske jezike u sferi bizantske civilizacije.³² Veoma zanimljiva i korisna bila bi usporedba između onih slavenskih jezika kojima je prijetila opasnost od diglosije (crkvenoslavenski i narodni jezik), koji su svi toj opasnosti izbjegli (doduše na razne načine), zatim armenskoga jezika, koji je također svladao tu opasnost, ali je tu pobjedu platio formiranjem dvaju modernih armenskih standardnih jezika, i konačno, grčkoga jezika, koji je podlegao diglosiji.

I predložena jezičnostandardološka slavistička istraživanja imaju također znatnu vrijednost za zemlje Trećega svijeta — analiza Karadžićeva ili Štúrova izbora dijalekatske osnovice jezičnoga standarda mora biti korisna i zanimljiva svakomu tko se suočava sa sličnim izborom, analiza slavenskih purizama i antipurizama interesantna je i veoma poučna za svakoga tko se u procesu standardizacije sukobljava s odnosom europeizama s arabizmima (ili arapsko-perzijskim fondom), sanskrtizmima ili kitaizmima. Analiza borbe nekih slavenskih naroda s opasnosti od diglosije može donijeti veliku praktičnu korist npr. za neke dravidske standardne jezike, prvenstveno za tamilski, a varijantska problematika u standardnoj novostokavštini³³ može *mutatis mutandis* pružiti mnoge korisne analogije za odnos hindi-urdu, malajski-indonežanski, *rwanda-rundi*. Ukratko — slavenska sociolingvistička istraživanja predstavljaju jednu od osnovnih suvremenih potreba slavenske lingvistike, ali ujedno pružaju, osobito istraživanja slavenskoga 18. i 19. stoljeća,³⁴ izvanrednu riznicu ideja za aktualne jezične probleme čvječanstva u razvoju.³⁵

³¹ Protunjemački purizam u Čeha, Hrvata i Slovenaca, protucrkveno-slavenski purizam u Karadžića, protuinoslavenski purizam ponegdje, pa čak i protupuristički purizam.

³² S tim da je hrvatski slučaj po sredini između tih dviju slavenskih skupina — za Hrvate spasnost od diglosije prestaje već u 15. st.

³³ Sintetski prikaz i opsežnu literaturu daje Radoslav Katičić, »Nešto napomena o postanku složenoga suvremenog jezičnog standarda hrvatskoga ili »rpskoga«, *Zbornik Zagrebačke slavističke škole*, II/1974, str. 225—257.

³⁴ O tome govorim u referatu za varšavski slavistički kongres: »Sociolingvistička situacija i problemi jezične standardizacije u slavenskom svijetu XVIII stoljeća«, *Radovi Filozofskoga fakulteta, Zadar*, XI/1972—73, str. 17—35.

³⁵ Na taj se problem podrobnije osvrćem u referatu na 6. zasjedanju Međunarodne komisije za slavenske standardne jezike, Varna 1976: »O mogućnostima i ciljevima konfrontacionog proučavanja suvremenih slavenskih standardnih jezika« (u tisku u Sofiji; nešto šira verzija u *Suvremenoj lingvistici*). Posebna pažnja obrađena je nekim strukturnim osobinama (važnima za standardizaciju) u zapadnoafričkim, jugoistočnim azijskim, kavkaskim, polinezijskim, bantu jezicima, u eskimskome i dr.

Dalibor Brozović: LES TÂCHES DE LA SOCIOLINGUISTIQUE DANS
LE DOMAINE DES LANGUES SLAVES

Résumé

Depuis les années soixante de notre siècle la sociolinguistique s'est affirmée comme la dernière des trois disciplines principales des recherches linguistiques: à côté de la linguistique génétique (avec ses deux niveaux: dialectologique et historicocomparatif), et à côté d'une linguistique que l'on pourrait appeler typologique, descriptive on théorique, selon ce que l'on veut mettre en relief. Tout ce qui vient d'être avancé vaut également pour la »slavistique«, à cette différence près qu'à côté des tâches et des problèmes généraux de la sociolinguistique, le domaine des langues slaves connaît aussi des cas spécifiques qui ne se rencontrent qu'en son sein, ou du moins qui s'y manifestent avec plus d'acuité qu'ailleurs.

Dans la sociolinguistique de l'individu (individu vs individu, individu vs collectivité), les recherches slaves ne représentent pas de particularités notables; cependant, dans le domaine sociolinguistique de la collectivité (collectivité vs collectivité), les langues slaves exigent toute une série de recherches spécifiques: les influences »interslaves« particulières, le rôle d'étalon de certaines langues slaves par rapport aux autres, les rapports linguistiques dans les formations politiques multinationales (Empire russe, URSS, CSSR, SFRJ); le problème de la soi-disant semi-communication, l'héritage du vieux-slave d'église, etc... Il existe surtout de nombreuses spécificités dans la typologie de la standardisation dans le domaine des langues slaves (époques et modes de formation des langues standard, spécificité de la norme et de la codification, manifestations particulières du purisme façons d'éviter les dangers de diglossie, spécificités du choix de la base dialectale de la langue standard et du rapport de cette base avec la superstructure, etc.).

Il ne faut pas perdre de vue, dans tout cela, que les langues slaves représentent une unité génétique qui a traversé à une époque assez récente les processus de la standardisation, si bien que les recherches typologiques et »standardologiques« des langues slaves peuvent fournir davantage d'analogies utiles que les langues romanes et germaniques pour la problématique de la création de langues standard, comme par exemple Bantoues, aryo-indiennes, dravidiennes, indonésiennes, et autres...